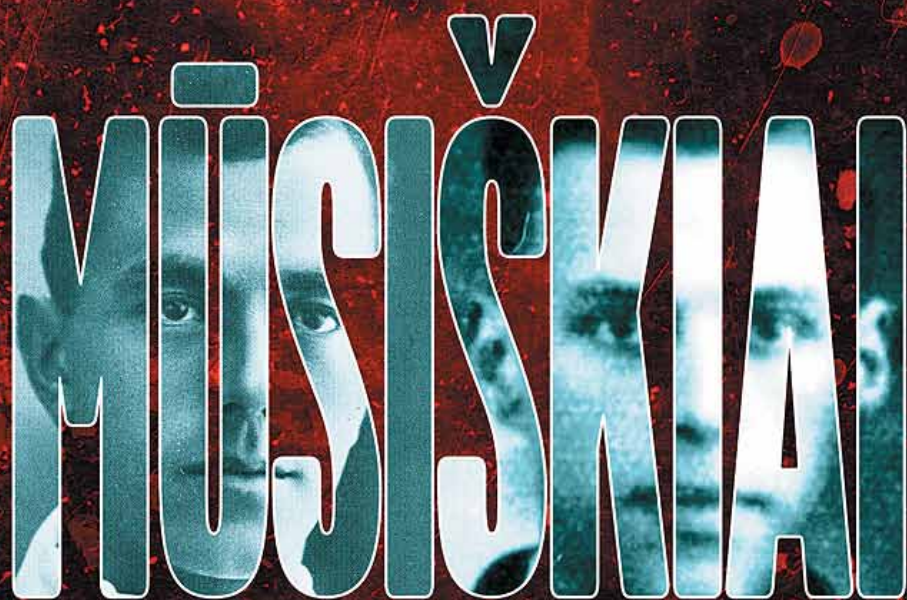

RŪTA VANAGAITĒ

V
MŪSIŠKAI

The title 'MŪSIŠKAI' is rendered in a large, bold, teal-colored font with a white outline. Each letter of the title is filled with a different close-up photograph of a person's face, creating a collage effect. The background of the entire cover is a dark, textured surface with splatters of red and orange, resembling blood or paint.

Alma littera

Turinys

PIRMA DALIS

KELIONĖ | TAMSUMAS

I. „Vėl apie žydus?“ / 9

- Kaip viskas prasidėjo / 9
- Mano giminė – aukos ar ne? / 13
- „Būti žydu“ – žaidimas su pasekmėmis / 16
- Žydai – kas jie tokie? / 21
- Akistata su priešu / 28
- Ar mes atsakingi už savo istoriją? / 33

II. Mūsų šeimai. Vaikai, kurie matė / 36

- Laimonas Noreika / 36
- Julius Šmulkštys / 39
- Antanas Kmieliauskas / 41
- Marcelijus Martinaitis / 43

III. Mūsų šeimai. Politikai / 45

- Lietuvos aktyvistai / 48
- Lietuvos laikinieji / 58
- Tarėjai ir patarėjai / 68

IV. Mūsų šeimai. Žydšaudžiai / 74

- Tautinio darbo apsauga / 74
 - Dantų technikas ir Ko / 77
 - Skrajojantys žmogžudžiai / 85
- Ypatingieji vyrai / 89
 - Paneriai: liudininkų portretai / 90
 - Moksleivio portretas / 95
 - Laiškanešio portretas / 97
 - Po trisdešimties metų: žmogžudžio sapnai / 104
 - Nužudytųjų portretai / 107
 - Nesudegę pragare: degintojo liudijimas / 113
 - Ypatingojo būrio dalyvių likimai / 116

Komandiruoti žudyti / 119

Žudikai žmogišku veidu / 132

V. Lietuva praturtėjo / 138

VI. Mūsiškiai. Gelbėtojai / 143

VII. Žvilgsnis iš dabar. Interviu su istoriku / 147

Pirmos dalies *Post scriptum* / 154

A N T R A D A L I S

K E L I O N Ė S U P R I E Š U

Efraimas Zuroffas. Lietuva mano gyvenime / 161

Misija įmanoma? Pokalbis prieš kelionę / 167

Kelionė / 175

Linkmenys / Lingmyan / 175

Švenčionys / Sventsyan / 184

Kavarskas / Kovarsk / 193

Ukmergė / Vilkomir / 203

Šeduva / Shadeve / 214

Telšiai / Telz / 224

Plungė / Plungyan / 229

Plateliai / Plotel / 234

Tauragė / Tavrig / 240

Butrimonys / Butrimants / 245

Panevėžys / Ponivezh / 251

Kaunas / Kovne / 262

Vilnius / Vilne / 268

Baltarusija / Belorus / 273

Atsisveikinimas su priešu / 280

Epilogas. Kur buvo Dievas? / 286

Pokalbis su Tomu Šernu / 286

Pokalbis su Ričardu Doveika / 291

Šaltiniai ir literatūra / 299

Iliustracijų šaltiniai / 302

I. „Vėl apie žydus?“

Kaip viskas prasidėjo

Nu, ten Hitleris nekentė žydų ir išvežė juos į Vokietiją. Tada, tipo, suvarė į duobes ir paleido dujas. Taip jų nebeliko.

Mano draugas Dainiukas, 15 metų

Esu tipinė paprasta lietuvė. Gyvenau apie Holokaustą žinodama tiek, kiek žino dauguma mūsų, tipinių paprastųjų. Gal daugiau nei Dainiukas, kurio žodžiais pradedu šį skyrių, bet ne kažin kiek. Esu tipinis tarybų valdžios melo ir laisvos Lietuvos tylėjimo produktas. *Homo sovieticus lituanus*.

Kitados dirbdama laikraštyje skaičiau, kokia žinia skaitytojui yra pati neįdomiausia. Pati neįdomiausia pasaulyje antraštė būtų tokia: „Nedidelis žemės drebėjimas Čilėje. Žuvusiųjų nedaug“. Visi nykios žinios požymiai: toli, įvyko su svetimais, aukų nedaug.

Ar ne taip ir su žydų žūtimi? Seniai, įvyko su svetimais, aukų gal ir daug, bet ką mes apie jas žinome? Šeši milijonai aukų pasaulyje, 200 000 Lietuvoje – tai tik statistika, daug nulių, o nuliai nieko nesako nei mūsų širdžiai, nei protui. Kaip teigė Stalinas: „Vieno žmogaus mirtis yra tragedija, milijonų – tik statistika.“

Prieš 15 metų, – tuomet buvau festivalio LIFE direktorė, – mano gyvenime įvyko vienas tarsi nereikšmingas dalykas ir jis mane gerokai supurtė. Iš stalininės statistikos ir lietuviško abejingumo lauko žengiau vieną žingsnelį žmogiškumo link. Tik vieną, bet paskui niekas jo nepalaikė ir Holokausto tema man daugiau neberūpėjo, kaip ir kitiems.

1998 m. parašiau pirmą savo gyvenime tekstą apie žydus, jį išspausdino savaitraštis „Ekstra žinios“.

Štai jis.

INFEKCIJOS PAVOJUS LIETUVOJE IŠLIEKA

Ar nenuvažiuotume į Ponar? – klausia mano svečias, prancūzų menininkas Christophe'as Berthonneau (pasaulinis ugnies šou meistras, Vingio parke surengęs LIFE atidarymą, kuriame dalyvavo 100 000 žmonių). 12 kilometrų nuo Vilniaus, žydų žūties vieta, 100 000 nužudytųjų („Vilnius in your pocket“). Gerai, atsakau, bet taip ir nenuvežu. Nežinau kelio. Kitą dieną išsisuku nuo pasivaikščiojimo po Vilniaus getą. Nežinau jo ribų. Žydų kapinės Kalnų parke? Ar mes, lietuviai, neturim savo tragedijų ir memorialų, ko jis apie juos neklausinėja? O gal, – susižvalgom keliese, – jis visai ne prancūzas, pats žydas, ką?

Ne, jis tiesiog vakarietis, kuris moka skaityti.

Mūsų karta auklėta sveika tarybine dvasia. Apie žydų Holokaustą, jų istoriją nežinojom nieko, užtat mokėjom daug gerų anekdotų apie žydus ir mokėjom juos, įsislaptinusius, staigiai atpažinti. Mūsų vaikai auklėjami irgi sveika – t. y. lietuviška, dvasia. Lietuvių tautos tragedija yra didžiausia, kančia svarbiausia, nes ji – mūsų. Žydų Holokaustui 1941-aisiais skirtas mažas skyrelis penktos klasės vadovėlyje. Gana – juk jie net nekalbėjo lietuviškai.

Turiu kultūringų pažįstamų – jie žino daugiau. Jų akyse išpiplieskia šventa neapykantos ugnis tik ištarus žodį „žydas“. Garsūs Jaunimo teatro aktoriai, pri-

sivertę vaidinti spektaklyje su žydiškais motyvais, vis dėlto neprisivertė nueiti į Modiglianio muziejų Paryžiuje, nes prie durų sužinojo, kad... Garsus Lietuvos keliautojas ir nykstančių tautų gynėjas netikėtai įsiaudrina: o, šitie, jie valdo pasaulį, aš juos.... Kiekgi mūsų inteligentui tenka vargti ieškant švarių įspūdžių – net į kiną nenuėisi: ten Chaplinas, Hoffmannas ir Spielbergas. Ant Vilniaus geto vartų buvo parašyta: „Atsargiai: žydai. Infekcijos pavojus“.

Įdomu, kad viskas Lietuvoje pasikeitė per dvidešimtį Nepriklausomybės metų, o nuo Tomo Venclovos 1978-aisiais parašyto straipsnio „Žydai ir lietuviai“ nepasikeitė niekas. Tik žydų nebeliko – beveik.

Didžiausios Europoje žydų skerdynės likvidavo 95 procentus žmonių, kurie prieš karą sudarė bene trečdalį Vilniaus gyventojų. Vėliau – didžiulė emigracijos banga. Lietuvoje liko 5000 žydų. Ką kaltinsim, ką niekinsim po kelių dešimtmečių? Ką, broliai, dezinfekuosim?

Vilniuje negyveno nei mano protėviai, nei tėvai. Per keletą metų čia triskart krausčiau iš vieno buto į kitą – ir visus tris pirkau iš žydų, kurie bėgo iš čia. Pirkau pigiai. Pasinaudojau jų panika ir susikūriau sau gerovę. Kas iš mūsų buvo žydas?

„Lietuvos Vyriausybė nėra antisemitinė“, – konstatavo vienoje TV laidoje rašytojas Grigorijus Kanovičius. Ne, tikrai ne. Ir Gaono jubiliejui pinigų davė, ir prezidentas Brazauskas Izraelyje atgailos žodį tarė, o Vilniaus vicemeras sutiko leisti iškelti žydų kapus iš Sporto rūmų teritorijos į ramesnę vietą, jei tai bus padaryta ne miesto lėšomis.

Politikai turi elgtis protingai, t. y. taip, kad rinkėjai juos dar kartą išrinktų. Kad ir kaip atrodytume žiūrint iš anapus. O atrodome štai kaip: nė vienas karo nusikaltėlis, dalyvavęs žydų skerdynėse, Lietuvoje dar nenuiteistas, todėl Gaono iškilmės turi būti boikotuojamos, – sako Simono Wiesenthalio centras. 700 Tuskulėnų aukų Lietuvai svarbiau už 100 000 žuvusiųjų Paneriuose, – rašo „US News“.

Vašingtone surengta paroda „Slaptoji Kauno geto istorija“ – 200 fotografijų, padarytų George'o Kaddisho savos gamybos fotoaparatu pro palto sagos

skylutę. Kam apsimokės atvežti šitą parodą į Lietuvą? Kas stums Holokausto edukacinį projektą išleisti 15 000 egzempliorių tiražu „Anos Frank dienoraštį“ ir žydų istorijos vadovėlius, skirtus lietuvių mokykloms? Kam reikalingi 5000 silpstančių balsų? Reikalingi Zingeriui – tegu jis ir rūpinasi.

O jeigu ne dėl rinkėjų, net ne dėl bendražmogiškų vertybių, o tik iš **pragmatinio** taško pažiūrėtume: kokia **nauda** valstybei būtų, jei padarytume daugiau, nei esam priversti, nei iš mūsų tikimasi, ir gal kitaip, nei pageidauja dauguma rinkėjų... Jei žydų palaikus perkeltume Vilniaus miesto lėšomis. Juk **jie** valdo pasaulį, ar ne, ir tūkstančiai tų valdančiųjų kilę iš Lietuvos. Net ir Pietų Afrikos Respublikos žydų 85 procentai yra litvakai. Ne, – atsakys man tikras lietuvis. – Lietuvos įvaizdį pasaulyje kursim Čiurlionio reprodukcijomis ir krepšininkų metimais. Ir pagalvos sau: o gal ir tu pati, taip sakant, jei jau keli tą klausimą?

Taip. Mano prosenelis iš motinos pusės buvo Seradzinskis, Rygos batsiuovys.

Mano giminė – aukos ar ne?

Turiu nuvilti įtariusius skaitytojus – esu paprasta lietuvė, žydiško kraujo neturiu. Aš ne tik lietuvė, aš pagerinta lietuvė, nes tėvo Jono Vanago tėvas, senis Vanagas, – politinis kalinys, nuteistas už antisovietinę veiklą ir per pusmetį negyvai sušalęs Karlage. Visa jo šeima – tremtiniai, atkentėję tremtį Krasnojarsko krašte. Visuomet labai didžiavausi savo seneliu, kuris 1941 m. nupjovė medį Kavarske, kad užtvirtų kelią besitraukiančiai Raudonajai armijai. Ir nuplėšė Stalino portretą nuo mokyklos sienos. Kaimynų lietuvių, žinoma, buvo įškūstas ir suimtas.

Lietuvos ypatingajame archyve skaičiau slaptą savo senelio 96 puslapių bylą, jo ir kartu sovietų suimto kaimyno parodymus, tardymų ir akistatų protokolus. Jono Vanago žygdarbį man šiek tiek aptemdė byloje rasta žinia, kad jis vokiečių okupacijos metais buvo komisijos, sudarinėjusios žydų sąrašus, narys. Jis žydų žudynėse nedalyvavo, jų turto nesigviešė, nes buvo pakankamai turtingas. Tardomi liudytojai pasakojo, kad visi dešimt surašytų Kavarsko žydų 1941 m. rugpjūtį buvo nuvaryti į Ukmergę. Kaimynas Balys, sovietų suimtas ir tardytas kartu su mano seneliu, konvojavo šiuos žydus

į egzekucijos vietą, o už tai gavo atlygį – žydų namą ir 4,5 ha žemės. Taip parašyta byloje.

Aš ne tik lietuvė, aš sovietmetį atkentėjusi lietuvė. Gūdžiais brandaus socializmo metais keturios pusseserės, jaunos panelės, norėjome puoštis, klausytis bitlų, bet neturėjom nei džinsų, nei plokštelių. Bet turėjome tetą, tėvo seserį, Amerikoje ir jos neapsakomai gerą vyrą Antaną. Rašydavom jiems laiškus su pageidavimų sąrašais. Teta buvo labai užsiėmusi, dirbo dantų gydytoja, o jos vyras per visą sovietmetį dėžėmis siųsdavo mums džinsus, plokšteles ir net plombas dantims. Rašydavo gražius ir šiltus laiškus. Kažkodėl laiškus pasirašydavo ne Antanas, o „Antosėlė“. Tėvai mums sakė, kad sovietai dėdės Antano ieško, todėl jam verčiau savo vardo ir pavardės niekur neminėti (laiškus iš užsienio juk skaitydavo sovietų saugumas). Mano teta buvo su savo vyru laiminga, nes jis buvo puikus, garbingas žmogus, tikras karininkas, nepriklausomos Lietuvos kariuomenės pulkininkas, paskui, prie vokiečių, Panevėžio apsaugos policijos vadas.

Taigi. Dabar, kai visi Antosėlės atsiųsti džinsai seniai sunešioti, kai nebėra nei jo, nei tetos, nei sovietų, kai rašau šią knygą, jau žinau, ką veikė vokiečių okupacijos metais Lietuvos policija Panevėžyje ir kituose miestuose ir kodėl sovietai dėdės Antano taip intensyviai ieškojo. Nerado. Antosėlė mirė Floridoje, gražiamame name netoli vandenyno su sodu, kuriame augo didžiulis mangas. Viename iš Lietuvos miestelių jam pastatytas paminklas. Jo pavardė, deja, paminėta ir garsiajame 5000 Lietuvos budelių sąrašė, kurį sudarė žydai.

Tai kas aš, Rūta Vanagaitė, esu – geroji gerųjų Lietuvos didvyrių palikuonė ar niekingų žydšaudžių tautos atstovė, kurios giminėje – nusikaltimo žmonių dėmė?

Bet juk aš turėjau ir mamą. Ji gimė ir augo Panevėžyje, dideliame gražiamame name su nuomininkais, kur ją augino ne tik griežta mama, bet ir kartu kaip nuomininkė gyvenanti teta Cilė, kuri Panevėžio mergaičių seminarijoje dėstė vokiečių kalbą. Cilė buvo Vokietijos žydė. Ar ji čia bėgo nuo nacių? Tikriausiai. Mano mamai buvo keturiolika, kai prasidėjo karas, į Lietuvą

įžengę vokiečiai, ir Tantė, kaip ją meiliai vadino mama, skubiai pabėgo iš Lietuvos. Kur? Niekada niekada, nepaisant visų paieškų buvusiais Tantės adresais, mamai nepavyko rasti jos pėdsakų. Kurion duobėn jūs buvot įmesta, Tante Cile, kurion krosnin?

Mano mama prarado ne tik Tantę Cilę. Panevėžyje, A. Smetonos gatvėje, mamos namas, pažymėtas 47 numeriu, tebestovi. Šalia, gretimame name, gyveno žydų inteligentų šeima. Turėjo tik vieną vaiką, Iciką, metais jaunesnį už mamą. Visą vaikystę juodu žaisdavo mamos sode. Paskui atėjo 1941-ieji, vokiečių okupacija, ir kaimynų šeima vieną dieną dingo. Žmonės tą dieną matė, kaip iš geto varomi žydai. Tą dieną Žaliojoje girioje prie Panevėžio buvo sušaudyta 8000 žydų. 1609 vaikai suguldyti ir sušaudyti (ar sušaudyti ir suguldyti?) atskiroje duobėje. Ten, visai negiliai, tarp kitų Panevėžio vaikų guli ir Iciko kauleliai.

Tai kas aš esu? Gal irgi savotiška auka, jei mano mama per Holokaustą prarado du artimus žmones?

Esu tiesiog lietuvė, kurios seneliai ir tėvai išgyveno ir sovietų, ir nacių okupaciją. Ir aš priimu visas savo tautos tragedijas, neskirstydama jų į savas ir svetimas, didesnes ir mažesnes. Priimu savo giminės kaltes ir pradimus, nekaltindama ir nepagražindama to, kas buvo. Noriu suprasti, kas įvyko, kodėl įvyko ir su jais, ir su visa mano tauta. Su mano lietuviais ir mano žydais mano Lietuvoje. Kad suprastų, žinotų ir atsimintų mano vaikai.

Jeigu jūsų giminėj niekas o niekas niekur nei dalyvavo, nei pažinojo žydų, nei ką, pagalvokite apie kitą statistiką: per karą sunaikinta daugiau nei 200 000 Lietuvos žydų. Tai 50 000 namų, o dar parduotuvės, sinagogos, mokyklos ir bibliotekos, vaistinės ir ligoninės... Vokiečiai pasiėmė žydų auksą, išlupo dantis. O kiek per visą Lietuvą nužudytų žydų namuose liko kitokio gėrio: spintų, lovų, laikrodžių, paklodžių, pagalvių, batų, palaidinukių, – kurį, savaime suprantama, ne jūsų seneliai griebė ir vežėsi vežimais, kai visa tai buvo mėtoma per langus arba pigiai parduodama miestelių aikštėse. Tikrai ne jūsų, o kitų, blogesnių, lietuvių seneliai. Bet gal žinot, gerieji lietuviai, kur dabar tos antikvarinės nužudytųjų lovos? Kas jose miega? Ką sapnuoja?

Paneriai: liudininkų portretai

Archyve išlikęs Ypatingojo būrio dalyvio Vlado Kliuko merginos Veronikos liudijimas. Su devyniolikmečiu žudiku ji susipažino būdama aštuoniolikos. Vladas Kliukas ir Vladas Butkūnas gyveno Vilniuje, Basanavičiaus g. 15.

Vladas Kliukas mane pakvietė į butą, kuriame gyveno kartu su Vladu Butkūnu. Pradėjusi draugauti sužinojau, kad jie tarnauja Ypatingame būryje. Išgertuvių metu jie girdavosi, kad šaudo žydų tautybės piliečius Paneriuose, kad turi daug žydų turto. Kiek pastebėjau, pas Butkūną, Kliuką ir Čeponą buvo daug pinigų ir jie su jais nesiskaitė. Jie sakydavo, kad prisigeria degtinės ir paskiau šaudo žydų tautybės piliečius. Čeponio Stasio bute jie dažnai girtuokliaudavo, o paskiau mušdavosi tarp savęs ir šaudydavo iš pistoletų.

*Su Kliuku Vladu draugavom maždaug iki 1943 metų rudens, o paskiau, kai tapau nėščia nuo Kliuko, tai jis pas mane neužeidavo ir draugystė nutrūko. Be to, jis, kaip pastebėjau, turėjo ir daugiau merginų tuo pačiu metu, kai draugavo su manim.**

Ar Vladas rėmė savo merginą finansiškai? Anot Veronikos, „davė pinigų, o vieną kartą atnešė bliuskutę ir sijoną“^{***}.

Vlado ir Veronikos vaikas mirė nesulaukęs 2 mėnesių.^{***}

Paneriai iki karo buvo ramus Vilniaus priemiestis, pušimis apaugusi miestiečių vasaravimo vieta. Priemiestį kirto geležinkelio linija ir Vilniaus–Gardino plentas. Nuo miesto centro – devyni kilometrai, žmones galima atvežti plentu, geležinkeliu arba atvaryti pėsčiomis. 1941 m. sovietai čia nusprendė įrengti skystojo kuro saugyklas – septynias dideles duobes, sujungtas kanalais, per kuriuos nutiesti vamzdžiai. Penkių kvadratinių kilometrų teritorija buvo aptverta spygliuota tvora. Vokiečiams pasirinkus Panerius masinėms žudynėms, teritoriją imta vadinti „baze“.

* LYA, K-1, ap. 46, b. 4914, p. 126.

** Ten pat, p. 133.

*** Ten pat, p. 161.

Panerių „bazė“ buvo prie pat geležinkelio ir namų, kuriuose gyveno žmonės. Geležinkelio sargas Jankowski, budėdavęs būdelėje prie pervažos, prisimena:

Sušaudytųjų kūnais buvo užpildytos dvi didelės dvidešimt penkių metrų diametro ir penkių metrų gylio duobės, keletas mažesnio diametro duobių ir tarp duobių esantys kanalai. Žudikams vadovavo vokiečių karininkas, kurį jie vadino „šefu“. Tai buvo vidutinio ūgio blondinas su akiniais. Kada atvesdavo eilinę aukų partiją, vokiečiai ir dar kažkas su juo atvažiuodavo lengvuju automobiliu.***

Liudytoja Halina Okuniewicz 1977 m. liepos 17 d. teisme Olštyno mieste Lenkijoje pasakojo:

*Kartą aš paklausiau vieno policininko, kam jis nešioja tokį peilį prie savęs, ir jis man atsakė, kad peiliu pjauna vaikus, nes jiems gaila kulky. Tai pasakė Vladislavas Kliukas.****

Liudytojas Justas Martišius, Ypatingojo būrio narys, tame pačiame teisme 1977 m. gegužės 25 d. posėdyje prisimena:

*Jei pasitaikydavo motina su vaiku ant rankų, tai šaudydavo du, vienas į motiną, kitas į vaiką.*****

Vienas iš Ypatingojo būrio narių Mečys Butkus per apklausą pasakojo:

*Aš turėjau surašyti sąrašą tų žydų, kurie buvo atvaryti į Panerius sušaudymui. Prie įėjimo į duobę buvo pastatytas stalas, ir aš už jo sėdėdamas rašiau į sąrašus tuos, kurie būdavo išvaromi iš tos duobės ir vedami į kitą duobę sušaudymui. Rašydavau pavardę, vardą ir gimimo metus. Aš todėl prisimenu, kad buvo surašyti į sąrašus 2000 žmonių.******

* LYA, K-1, ap. 58, b. 47746/3, t. 2, p. 18.

** Ten pat, p. 20.

*** LYA, K-1, ap. 58, b. 47746/3, t. 3, p. 202.

**** Ten pat, p. 246.

***** LYA, K-1, ap. 45, b. 1353, t. 14, p. 151–152.

Pagrindinis Panerių žudynių metraštininkas – Kazimierz Sakowiczius. Šis lenkų žurnalistas prieš karą Vilniuje leido savaitraštį *Przegląd gospodarski*. Per sovietų okupaciją netekęs spaustuvės ir būsto Vilniuje, persikraustė į namelį Paneriuose. Tas namelis buvo visai netoli egzekucijos vietos. Sakowiczius nuo pirmųjų žudynių dienų pro palėpės langelį stebėdavo įvykius ir slapta rašė dienoraštį. Dienoraščio lapus dėdavo į tuščius limonado butelius ir užkasdavo į žemę.

Kazimierzo Sakowicziaus „Panerių dienoraštis“ išleistas 1999 m. lenkų, 2000 m. – hebrajų, 2003 m. – vokiečių, 2005 m. – anglų kalba. Lietuvoje „Panerių dienoraštis“ pasirodė 2012 metais. Tiražas – 500 egzempliorių.

Šioje knygoje privalau pacituoti Sakowicziaus dienoraščio ištraukas – vien todėl, kad beveik niekas Lietuvoje apie jį nežino. Leidimo cituoti teko prašyti Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centro, nes jam priklausė dienoraščio vertimo į lietuvių kalbą autorių teisės. Šio centro, iš pradžių svarsčiusio, ar knygoje dienoraštis bus panaudotas „teigiamiems“ tikslams, ar ne, galutinis atsakymas leidyklai buvo toks: „Mes supratome, koks šios knygos leidybos tikslas, todėl nesutinkame, kad „Panerių dienoraščio“ ištraukos būtų naudojamos autorės knygoje. Užteks to, ką ji pati pririnks iš archyvų. Žinoma, niekas jai nedraudžia rašyti, kad „Panerių dienoraštis“ išleistas ir lietuvių kalba.“

Ką čia bepridursi. Taigi iš lietuviško vertimo cituoju tiek, kiek nedraudžia Lietuvos įstatymai:

*IV. 4-toji, „Paskutinio teismo diena“, sekmadienis, kaip žaibas trenkia žinia: turi atvežti žydų traukiniais į atsarginį kelią ir sušaudyti. [...]**

Šaudoma iš viso 11 partijų ir apie 11 val. viskas nurimsta. Ar tikrai? Na taip! Nes traukinys liko tuščias ir atvyko lokomotyvas jo pasiimti.

* Kazimierz Sakowicz. *Panerių dienoraštis. 1941–1943 m.* Iš lenkų k. vertė UAB „Magistrai“ Vilnius: LGGRTC, 2012, p. 87

O visas nužudytųjų turtas, prieš tai iškrautas iš vagonų ant žemės, iškilo lyg milžiniškas daiktų ir maisto produktų kalnas. Pagalvės, čiužiniai, vaikiški vežimėliai, visokie krepšiai, lagaminai, virtuvės indai, bulvių maišai, kurių daugiausia, duonos kepalai, drabužiai – viskas kartu sumaišyta.

Kaip paaiškėjo, nuo 7 iki 11 val. sušaudyta 49 vagonai žmonių.

Dar ne pabaiga.

I stotį atvyko naujas traukinys su aukomis.

Lietuviai dviem eilėmis eina naujų aukų. Po keliolikos minučių nuskamba daug šūvių, priešais Česniko namą bėga žydas, jaunas, tvirto sudėjimo, jam iš paskos – policijos karininkas, nuskardi šūvis, žydas pradeda šlubuoti, lietuvis jį pasivijo prie užtvaros, tas, jau gulėdamas ant žemės, maldaudamas pakelia rankas, lietuvis kažką sako, tas linkteli galvą ir iš užančio išima kažkokį juodą ryšulėlį. Lietuvis paima, apžiūri, slepia kišenėje, dar kažko paklausia, žydas neigdamas pakrato galvą, lietuvis šauna beveik „v upor“. Žydas parkrenta. Prie nužudytojo guli mokinio bilietas su nuotrauka, išduotas Judelio Šapiro, Benjamino sūnaus, Švenčionių vidurinės mokyklos mokinio, vardu.*

1943. V.29

*Paneriuose po „Paskutiniojo teismo dienos“ daug kas negeria nevirinto vandens, nes bijo, kad vandenyje yra kraujo.***

Vienas iš baisiausių Sakowicziaus dienoraščio liudijimų – istorija apie Paneirių šunį, jį verčiau iš anglų kalbos.

Pelytė – maža, pilka, nukarusiomis ausimis ir ilga uodega kalė. Toji kalė siaubingai loja vakarais, iki pat vėlumos, o iš ryto gali pamatyti, kaip ji grįžta iš bazės. Och! Jankovskio ir Rudzinskio vaikai pažįsta Pelytę, nes jie gano gyvulius bazėje: dažnai jie ją išgena iš duobės. Ji kasa žemę duobėje, o tada

* Ten pat, p. 92–95.

** Ten pat, p. 117.

*plėšo aukų drabužių liekanas ir ėda jų kūnus. Ji drasko krūtines, pilvus, pilvą, kojas – ką tik atkasa: veidą, skruostus. Tai mažas monstras. Bet Seniucis didžiuojasi, kad turi tokį mažą monstrą. O juk Seniucis pats yra žydų kilmės. Gal kalė ėda jo labai artimus giminaičius.**

*Pelytės bastymosi ir grįžimo maršrutas visuomet tas pats: ji išlenda pro Seniucio tvoros skylę ir bėga link kalvos, tuomet pasuka prie geležinkelio bėgių. Gali matyti, kaip ji risnoja per bėgius, tuomet dingsta iš akių ir tik po kurio laiko atsiranda bazėje ant smėlėto geltono kelio, jį kirtusi dingsta tarp medžių. Kartais grįždama ką nors nešasi. Vieną kartą – tai buvo 1943 m. rugpjūtį – ji dantyse nešėsi žarnas, bet kažkieno išgąsdinta numetė jas priešais Seniucio sklypą. Vaikai jas pakabino ant Seniucio tvoros.***

Žydų vyrai laukia šūvio.

* Kazimierz Sakowicz. *Ponary Diary, 1941–1943. A Bystanders Account of a Mass Murder*, edited by Itzhak Arad. Yale University press, 2005, p. 97.

** Ten pat, p. 100–101.

Kazimierzo Sakowicziaus dienoraštis nutrūksta 1943 m. lapkričio 6-ąją. Jo artimųjų teigimu, dienoraštį Sakowiczius rašė iki mirties – 1944 m. liepos 5 d. jį, važiuojantį dviračiu iš Vilniaus namo į Panerius, nušovė.

Limonado buteliai su Sakowicziaus užrašais pragulėjo darže daug metų ir tik 1959 m. kasant žemę buvo rasti. Kaimynai, pamane, kad galėtų būti užkasta aukso, rausė toliau, bet rado tik butelius su popieriaus lapeliais ir perdavė juos muziejui.

Moksleivio portretas

Vilniaus pirmosios amatų mokyklos moksleiviai 1941 m. vasarą, užuot dykinęję, praleido dirbdami – Ypatingajame būryje.

Amatų mokyklos mokinys, būsimasis šaltkalvis, pasakoja:

1941 m. vasarą aš buvau Vilniuje ir gyvenau Amatų mokyklos bendrabutyje Filaretų gatvėje. Norėdamas susirasti darbo vasaros atostogų metu aš kreipiausi į kokią tai prekybinę organizaciją ir mane paskyrė pardavėju į maisto prekių parduotuvę Užupio gatvėje. Ten dirbau apie 2–3 savaites, bet padariau trūkumų ir buvau atleistas.

Maždaug 1941 m. liepos viduryje susitikau savo pažįstamą. Jis man pasakė, kad yra tokia darbo vieta, kur galima neblogai uždirbti. Jis man paaiškino, kad reikalingi žmonės rinkti iš žydų tautybės piliečių brangenybes, kaip žiedus, laikrodžius ir kitokius auksinius daiktus. Aiškino, kad renkant reikia užpildyti kokius tai dokumentus, tačiau galima ir sau pasiimti kokius nors brangius daiktus neįtraukiant jų į tuos dokumentus. Paskatintas to pažįstamo nutariau eiti ten dirbti. Jis man nurodė adresą, kur reikia kreiptis dėl to darbo. Tai buvo Vilniaus gatvėje, numerio neprisimenu. Ten mūriniame pastate, antrame aukšte, buvo taip vadinamas „Ypatingas būrys“. Iš pradžių nežinojau, kad jis taip vadinasi, o sužinojau, kai išdavė man pažymėjimą, kad esu „Ypatingojo būrio“ dalyvis. Tuomet būryje jau radau Vilniaus pir-

mosios amatų mokyklos mokinį Stavarą Vladą, kuris kartu su manimi mokėsi šaltkalvių grupėje. Šiek tiek vėliau tame būryje pastebėjau ir kitus mūsų mokyklos mokinius.

Amatų mokyklos mokiniai, kurie priklausė tam būriui, maitinosi amatų mokyklos bendrabutyje Filaretų gatvėje. Už tarnybą tame būryje mes, mokiniai, jokio atlyginimo negavome. Aš tame būryje išbuvaui apie mėnesį laiko, paskiau iš jo išėjau ir tęsiau mokslą amatų mokykloje.

Iš pat pradžių, kuomet įstojome į būrį, tai šautuvų nedavė ir reikėjo be ginklų varyti žydų tautybės piliečius iš jų butų į gatvę, kur juos paimdavo apsaugon kokio tai lietuviško bataliono kareiviai ir varydavo juos grupėmis į Lukiškių kalėjimą. [...] Jau po to mums išdavė rusiškus šautuvus. Mums reikėjo varyti žydų tautybės piliečius iš Lukiškių į Panerius, kur jie paskiau būdavo sušaudomi.

„Ypatingojo būrio“ dalyviai, ginkluoti šautuvais, nuvykdavome prie kalėjimo, tačiau į kalėjimo vidų neužeidavome, o pasilikdavome prie vartų. Prie kalėjimo taip pat atvykdavo nemažas skaičius kokio tai lietuviško bataliono kareivių, kurie dėvėjo buvusios buržuazinės Lietuvos uniformas. Jie buvo ginkluoti ne rusiškais šautuvais, bet kokiais, dabar neprisimenu. Kalėjimo kieme kas tai žydų tautybės piliečius vyrus, moteris ir vaikus išrikiuodavo ir kai jie pradėdavo eiti pro vartus, mes, „Ypatingojo būrio“ dalyviai ir bataliono kareiviai, apsupdavome juos iš visų pusių ir varydavome į Panerius. Šautuvus nešdavome rankose. Kolonos priekyje ir užpakalyje eidavo uniformuoti kareiviai. Vokiečių uniformomis apsirengusių kariškių nepastebėjau. Kiekvienu atveju buvo varoma apie kelis šimtus žmonių, bet tikslaus skaičiaus nežinau. Kokiomis gatvėmis varydavome, dabar jau neprisimenu.

Prisimenu, kad Paneriuose reikėdavo pereiti pervažą, ir tuoj už pervažos buvo miškas, kur ir buvo masinio šaudymo vieta. Ten buvo keletas iškastų didelių duobių, kurias kasė kokiems tai reikalams tarybinės armijos dalinys dar prieš karą. Kiek prisimenu, tai buvo duobių, kurių diametras siekė apie 20 ir daugiau metrų. Pasmerktuosius suvarydavome į vieną iš duobių, ir jie ten buvo

laikomi prieš šaudymą. Paskiau iš tos duobės grupėmis varydavo į kitą duobę ir ten šaudydavo. Toje duobėje, kur jie buvo laikomi prieš šaudymą, turėdavo pasmerktieji palikti savo daiktus, kuriuos būdavo pasiėmę ryšuliuose. Prieš duobę, kurioje būdavo šaudomi, turėdavo išsirengti iki apatinių baltinių ir tik paskiau buvo varomi į duobę ir šaudomi. [...] Mus, amatų mokyklos mokinius, prie šaudymo neimdavo, o liepdavo eiti saugoti pasmerktuosius. Kiti būrio dalyviai nueidavo į šaudymo vietą ir ten šaudydavo pasmerktuosius.*

Komentaras iš Ypatingojo būrio viršilos Jono Tumo apklausos protokolo:

*Noriu pasakyti, kad šaudymuose dalyvavo visi „ypatingojo būrio“ dalyviai, nes tas būrys tam ir buvo sudarytas. Jeigu kas iš „ypatingojo būrio“ dalyvių vieną dieną stovėdavo sargyboje prie pasmerktųjų, tai kitą dieną jis duobėje juos šaudydavo. Tokių „ypatingojo būrio“ dalyvių, kurie iš viso nešaudė, nebuvo.***

*Aš kategoriškai galiu pasakyti, kad Paneriuose žydų tautybės piliečius šaudė visi Ypatingojo būrio nariai.****

Laiškanešio portretas

Vincas Sausaitis, Ypatingojo būrio dalyvis, 1944 m. nepavykus pasitraukti į Vakarus, po karo pakeitė pavardę ir gyveno suklustotais dokumentais. Suimtas 1948 m., nuteistas 25 metų laisvės atėmimo bausme lageryje už žydų konvojavimą ir saugojimą vykdant Panerių masines žudynes. Amnestuotas 1955 m., grįžta į Lietuvą, sukuria naują šeimą, gimsta ir auga vaikai. Tardant kitus Ypatingojo būrio narius Lenkijoje paaiškėja naujos aplinkybės ir Vincas Sausaitis 1977 m. liepos 26 d. vėl suimamas – įtariama, kad jis ne tik kon-

* LYA, K-1, ap. 58, b. 20046/3, p. 64–65.

** LYA, K-1, ap. 58, b. 47746/3, t. 2, p. 9.

*** LYA, K-1, ap. 46, b. 4914, p. 83.

vojavo žydus į Panerius, bet ir pats juos šaudė. Paklaustas, kodėl nepasakė šaudęs žydus per 1948 m. tardymą, atsakė paprastai ir aiškiai: „Nepasakiau, nes niekas manęs to neklausė.“

Iš Vinco Sausaičio pasakojimo:

1941-aisiais atvykau į Vilnių, nes neturėjau darbo. Gavau darbą centriniame pašte, laiškiniuku, kur išdirbau, jei neklystu, iki 1941-ųjų pavasario. Iš pašto mane atleido už tai, kad aš kartą neišnešiojau tą dieną visų laiškų adresatams, o buvau juos palikęs po krūmu kitai dienai. Vaikai pamatė laiškus ir suplėšė.

1941-ųjų vasarą, fašistinei Vokietijai okupavus Vilnių, žmonės pradėjo kalbėti, kad vyrai bus vežami darbams į Vokietiją. Iš ko aš sužinojau, kad Vilniuje, Klaipėdos gatvėje esančiame pastate, organizuoja rezervinę policiją ir kad joje tarnaujančių vyrų į Vokietiją neveža. 1941-ųjų liepą aš nuėjau į policijos būstinę, esančią Klaipėdos gatvėje, ir kreipiausi įstojimo į ją klausimu.

1941 metų rudenį, mėnesio nepamenu, aš kartu su kitais būrio dalyviais, iš viso šešiese, su vokiečiu Vaisu, sunkvežimiu nuvykome į Panerius, žmonių šaudymo vietą, kur netrukus vokiečių kareiviai atvežė sunkvežimiu trylika senyvo amžiaus žydų tautybės vyrų. Vaisas liepė pasmerktiesiems nusirengti iki apatinių rūbų ir nusiauti avalynę, atiduoti visus turimus auksinius daiktus. Pamerktieji ėjo vienas po kito prie Vaiso ir metė į jo portfelių vestuvinius žiedus, laikrodžius, kas turėjo auksinius bei popierinius pinigus. Po to visi nusirengė iki apatinių baltinių ir nusiavė avalynę viską sumesdami į krūvą. Po to Vaisas liepė jiems lipti kopėčiomis į duobę, stotis į vieną eilę ant jau esamų lavonų ir atsukti nugaras. Po to, kaip pasmerktieji išpildė jo nurodymus, Vaisas išrikiavo prie duobės krašto mus, t. y. šešis Ypatingojo būrio dalyvius, ir dar apie dešimt vokiečių kareivių. Visi buvome ginkluoti kariškais šautuvais.

Aš stovėjau šaudytojų eilėje antras nuo pradžios. Vaisas mus įspėjo, kad be komandos mes nešaudytume. Mes visi užtaisėme šautuvus ir nusitaikę į duobėje stovinčių pasmerktųjų galvas laukėme Vaiso komandos iššauti. Aš taikiau į antro nuo eilės pradžios stovinčio duobėje pasmerktojo pakaušį. Kartu su ma-

Prieš mirtį.

nimi nusitaikę šauti į pasmerktuosius stovėjo Čeponis, Butkūnas, Granickas ir kiti. Vaisas davė komandą šauti kartu mostelėjęs ranka. Aš kartu su kitais iššoviau ir pamačiau, kaip duobėje nugriuvo žmogus, į kurio pakaušį aš buvau nutaikęs savo šautuvą. Kai kurie pasmerktieji buvo tik sužeisti. Juos Vaisas pribagė iš pistoleto. Po to Vaisas davė įsakymą užkasti lavonus. Aš kartu su ypatingojo būrio dalyviais ir vokiečių kareiviais juos užkasėme. Po to vokie-

čiai sumetė į sunkvežimį sušaudytų žmonių rūbus ir avalynę ir mes grįžome į Vilnių.

Be šio karto, man dar keletą kartų teko asmeniškai šaudyti pasmerktuosius Paneriuose. Jei neklystu, apie trejetą kartų. Kiek nušoviau per savo tarnybos ypatingajame būryje laikotarpį, dabar negaliu pasakyti, nes nušautųjų niekas neskaičiavo.

Pasmerktųjų šaudymo tvarka buvo sekanti. Atvestuosius išrengdavo iki apatinių rūbų, surinkdavo iš jų vertingus daiktus: vestuvinius žiedus, laikrodžius, pinigus. Kai kada šaudytojai stovėdavo ant duobės krašto, o kai šaudydavo didesnėse duobėse, tai kartu su aukomis duobėje. Pasmerktuosius sustatydavo į vieną eilę, nugara į šaudytojus. Kai kada į duobę jie patys įlipdavo kopėčiomis (kai šaudydavo mažesnėse duobėse), o į didesnes juos įvesdavo kas nors iš ypatingojo būrio dalyvių. Prieš einant į duobę būdavo liepiama jiems imti vienas kitą už rankos. Kaip taisyklė būdavo šaudoma po dešimt pasmerktųjų vienu metu. Tokį pat skaičių skirdavo ir šaudytojų iš ypatingojo būrio dalyvių tarpo. Komandą šaudyti duodavo Vaisas, Norvaiša ar viršila Tumas. Po šaudynių lavonus ne visais atvejais užkasdavome. Kaip taisyklė jie būdavo paliekami iki sekančios dienos šaudynių neužkasti. Tada juos užkasdavo kiti pasmerktieji, kurie po to būdavo sušaudomi.

Ypatingojo būrio dalyviai, be Panerių, šaudė žmones ir kitose vietovėse. Apie jų išvykas girdėjau iš jų pačių kalbų, tačiau tų vietovių pavadinimų nepamenu. Aš šaudžiau pasmerktuosius tiktai Paneriuose. Kitose vietovėse aš jų nešaudžiau.

Metų nepamenu, aš kartu su kitais ypatingojo būrio dalyviais, pavardžių jų dabar negaliu prisiminti, buvau nuvykęs į Eišiškes ir Trakus. Ką mes darėme Eišiškėse, dabar nepamenu, man atrodo, kad ten žmonių nešaudėme. Trakuose ypatingojo būrio dalyviai, jei neklystu, kartu su vietiniais policininkais šaudė pasmerktuosius. Aš tada jų nešaudžiau, o stovėjau šaudymo vietos sargyboje. Sušaudytų asmenų skaičius Trakuose, jų amžius ir kitos šaudymo aplinkybės mano atmintyje neišliko.

Klausimas: *Ką žinote apie alkoholinių gėrimų vartojimą žmonių šaudymo metu Paneriuose?*

Atsakymas: *Žmonių šaudymo metu Paneriuose ypatingojo būrio dalyviai-šaudytojai gerdavo degtinę. Ją gerdavo prieš žmonių šaudymus. Kiek pamenu, ją į šaudymo vietą pristatydavo ypatingojo būrio šefas Vaisas. Aš supratau, kad vokiečiai duodavo ypatingojo būrio dalyviams gerti degtinę prieš šaudymus tam, kad jie nesibjaurėdami šaudytų pasmerktuosius, kad būtų drąsesni šaudymo metu. Dėžė su degtine būdavo padedama keletu metrų atstumu nuo šaudymo duobės, ant kurios krašto stovėdavo šaudytojai – ypatingojo būrio dalyviai. Jie eidavo prie dėžės, gerdavo degtinę ir po to šaudydavo pasmerktuosius.*

*Noriu pasakyti, kad degtinę atveždavo į Panerių žmonių šaudymo vietą ne visada. Ją pristatydavo tada, kuomet būdavo šaudoma daug pasmerktųjų. Kuomet aš šaudžiau pasmerktuosius Paneriuose, tai šaudymo vietoje degtinės nebuvo.**

Lietuvos ypatingajame archyve esančių baudžiamųjų bylų duomenimis, kartu su Vincu Sausaičiu Ypatingajame būryje darbuos dar bent septyni Vilniaus centrinio pašto laiškanėšiai.

Sausaičio dalyvavimą žydų žudynėse 1941–1944 m. patvirtino du buvę Panerių gyventojai ir keturiolika buvusių Ypatingojo būrio narių. Buvęs būrio narys Justas Martišius pasakojo:

*Atėjęs į komandą Sausaitį radau ir išeidamas jį palikau. 1943 metais aš perėjau į statybos batalioną. [...] Prisimenu, jog Sausaitis dalyvavo šaudyme.***

Buvęs būrio viršila Jonas Tumas:

Sausaitis šaudyme dalyvavo daug kartų. Nežinau tokio fakto, kad už komandų nevykdymą būtų sušaudyti kurie nors ypatingojo būrio nariai. [...] Neat-

* LYA, K-1, ap. 58, b. 47746/3, t. 2 p. 177–188.

** LYA, K-1, ap. 58, b. 47746/3, t. 4, p. 330.

*simenu, ar Sausaitis prašė mane atleisti nuo šaudymo. Tačiau bendrai tokių atvejų pasitaikydavo.**

Pranešimas apie areštuotojo asmenybę ir kitas aplinkybes, galinčias turėti įtakos jo pasitaisymui:

*Požiūris į darbą – neigiamas, dirba darbus, iš kurių gali turėti asmeninės naudos.***

Išrašas iš medicininės pažymos:

*Emocijos labilios, labai lengvai apsiašaroja.****

Paskutinis Vinco Sausaičio žodis teismo posėdyje 1978 m. vasario 16 d. (ištraukos):

*Gailiuosi padaręs žiaurius nusikaltimus prieš tarybinę valdžią ir visą žmoniją. Budeliai suardė mano gyvenimą ir sutepė mano sąžinę. [...] Skaitau, kad esu reikalingas šeimai, esu reikalingas vaikams. Ėjau ten, kur galima buvo užsidirbti duonos kąsnį. Prašau pasigailėti mano vaikų.*****

Paskutinis Vinco Sausaičio laiškas Aukščiausiajam Teismui (ištraukos):

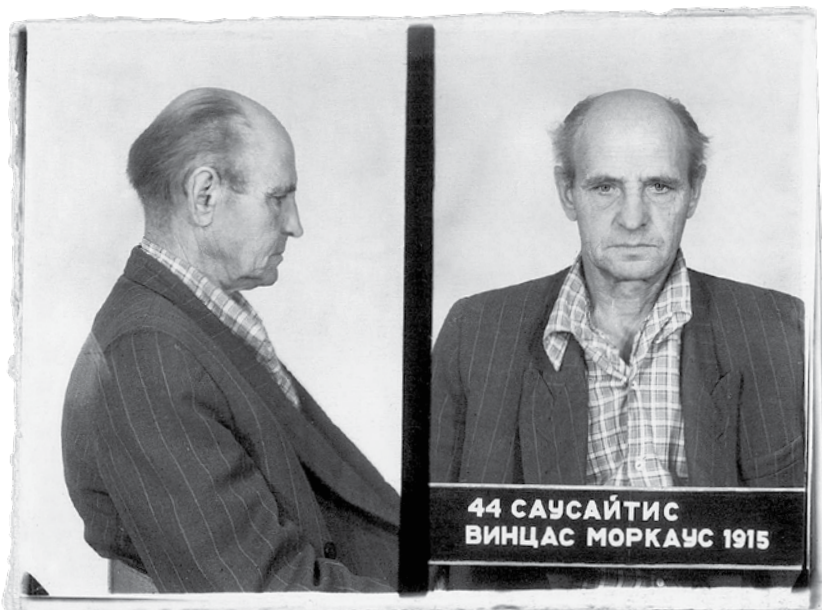
Man, kaip eiliniam bėmoksliui kaimo jurgiui, pirmą kartą patekus į miestą ir į tokį banditų būrį – daugiausia karininkai, viršilos, puskarininkiai ir kiti mokyti budeliai, tai aš nieko nesusigaudžiau, kas čia vyksta, man atrodė, gal taip reikia karo metu [...], o aš kariuomenėj netarnavęs, tai jokio supratimo neturėjau apie kariuomenės darbus. [...] Įsakymus pildžiau, jeigu

* Ten pat, p. 330.

** LYA, K-1, ap. 58, b. 47743/3, p. 76.

*** Ten pat, p. 159.

**** Ten pat, p. 350.

Kaltinamasis Vincas Sausaitis tardymo izoliatoriuje. 1977 m.

*jau jokiū būdu negalėjau niekaip išsisukti iš to žiauraus darbo, visada prašydavaus to paties Tumo, o daugiausiai tai Norvaišos ir Lukošiaus, tai jie atleisdavo, nes aš negalėjau žiūrėti tų kančių ir kraujo, nes man bloga darydavosi. [...] Išgerti buvo mėgėjai, ypač Lukošius, tai kartais pastatydavau kokią bonką, tai kaip paprašydavau, tai atleisdavo ir skirdavo į sargybą, o dažnai tai ir visai neateidavau į darbą.**

Vincas Sausaitis buvo nuteistas aukščiausia – mirties – bausme. Bausmė įvykdyta Minske 1978 metais.

* Ten pat, p. 352–354.

Po trisdešimties metų: žmogžudžio sapnai

Vieno Ypatingojo būrio nario byloje įdėtas žalias mokyklinis sąsiuvinis, kuriame krūva padrikų lapelių. Juose nuteistojo ranka užrašyti sapnai, sapnuoti Lukiškių kalėjime laukiant mirties bausmės. Ant sąsiuvinio viršelio parašyta:

Prašau atplėšti po mano mirties. Prašau nesunaikinti. Labai gaila palikti tėvynę ir vaikus dar be sparnų ir ant senatvės pasidžiaugti su vaikais ir pastatyti juos ant tiesaus kelio, kur Leninas veda teisingu juo keliu.

Kovo 11. Ryte, atrodo, tėvas mokino kokio eilėraščio, o aš uždainavau: „sustingo kojoms, rankos sustingo ir galva“...

Kovo 17. Sapnavau, kad buvau ant savo kiemo, ir atsiminiau, kad karvės neišleistos į ganyklą. Atidariau tvarto duris ir išleidau. Kokia išsipurvinusi ir kaip ne mūsų. Ir tvoros suardytos tvarto, ir klausau – buliukas bliana. Tai ir jį išleidau, kažkoks juodas, nedidelis. Ir kažkokį žmogų norėjau nušauti, vaikiaus po kažkokių griuvėsių ir taikiausi šauti. Paskiau jis išėjo į gatvę ir ten kelis kartus šoviau į žmogų, bet visai nenušoviau. Ir iš galvos didelę utelę išėmiau ir užmušiau.

Kovo 19. Po gražų mišką vaikščiojau, norėjau grybų rasti, bet neradau. Toks miškas švarus, balta samana. Paskiau perėjau per nedidelį lauką, peršokau per griovelį ir įėjau į tankų mišką lapuotį, sakau, uogų rasiu, bet neradau ir pamačiau didelį qžuolą, sakau, pažiūrėsiu, ar yra gilių, matėsi, bet neskyniau. O Vytas šaukė mane, sako „karas“, eik greičiau, sakau, greit ateisiu. Prabudau.